

Interview EM2N: 'Krakers in Zürich'

door Lisa De Visscher

In 2017 maakte het Zwitserse architectuurbureau EM2N samen met Ilka en Andreas Ruby voor het Vitra Designmuseum de tentoonstelling 'Together! The new architecture of the collective'. Ondertussen neemt de belangstelling voor nieuwe collectieve woonmodellen steeds verder toe, terwijl de tentoonstelling de wereld rondreist. We gingen in gesprek met Daniel Niggli (EM2N) over de architectonische en stedenbouwkundige implicaties van coöperatieve en collectieve woningbouw.

De tentoonstelling 'Together!' toont collectieve woonprojecten doorheen de geschiedenis en van over de hele wereld. Toch zien we dat het coöperatieve model uit Zürich een erg bepalende rol speelt. Is Zürich de bakermat van deze nieuwe woonmodellen?

De stad Zürich heeft een lange traditie van coöperatieve woongebouwen. In tegenstelling tot veel andere steden, is de stad eigenaar van grote delen van haar grondgebied, wat haar een grote armslag geeft in haar stedenbouwkundig beleid. Als speler in het coöperatieve proces stelt ze grond ter beschikking aan een coöperatie via een erfpachtprocedure. Omdat ze eigenaar blijft van de grond, kan de Stad bepaalde kwaliteitseisen opleggen zoals de organisatie van een architectuurwedstrijd en de professionele begeleiding van de uitvoering ervan. Deze traditie van de relatie tussen de coöperatie, de Stad en het architectuurbeleid is cruciaal! Het zijn echter de leden van de coöperatie die de projectdefinitie opstellen. Deze kan dus erg verschillen van project tot project. Eerlijk gezegd zijn vandaag de wensen van de meeste coöperaties erg conventioneel. De nadruk ligt er op het wonen zelf en niet per definitie op het ontwikkelen van nieuwe woonmodellen met collectieve ruimtes. Want daar ligt ook de grootste verdienste van coöperatieve woningbouw: het is in de eerste plaats een interessante financiële constructie die betaalbaar en kwalitatief wonen combineert met een bottom-up proces waardoor bewoners inspraak hebben in de manier waarop ze willen wonen. Als daar alternatieve modellen uit voortkomen, interessante nieuwe woontypologieën, dan is dat in eerste instantie te danken aan de kwaliteit van de projectdefinitie en de creativiteit van de bewoners bij het formuleren van hun woonidealen, en niet meteen de verdienste van de architect. Nieuwe modellen van samenwonen zijn geen op zichzelf staand ontwerpvoorbeeld. Het is steeds de vertaling naar de ruimte van de concrete behoeften van een groep mensen.

Is het een ideologisch vraagstuk?

Het is post-ideologisch! Nee, de wortels van de coöperatieve woningbouw liggen in de sterk ideologische krakersbewegingen van de jaren 1980. De oliecrisis was tegelijkertijd een financiële en een woningcrisis. Men stelde het systeem in vraag, men wou breken met de burgerlijke norm. Het gezin als hoeksteen van de samenleving, huisje-tuintje-keukentje, het klassieke seksleven: het mocht allemaal op het schop! Anders gaan wonen was hiervan een logisch gevolg. Het ideologische, politieke aspect van de krakersbewegingen lag in de centrale vraag: aan wie behoort de stad toe? Een gebouw kraken is in de eerste plaats zich de stad - opnieuw - toe-eigenen. De collectieve politieke acties van de krakersbeweging vertaalden zich naar de ruimte: in kraakpanden was de individuele, private ruimte tot een minimum beperkt ten voordele van de collectieve ruimtes. Daar kwamen niet alleen alternatieve woonmodellen uit voort, maar ook nieuwe typologieën zoals cluster-appartementen: reeksen van kleine studio's binnen één groot appartement met gemeenschappelijke leefruimtes. Deze typologie heeft een direct ruimtelijk verband met de manier waarop krakers leefden: veel feestjes, samen koken, een groot verloop in de bewoners, ... Deze nieuwe modellen zijn allesbehalve academisch, het zijn geen typologieën die ontstonden op de tekentafel. Ze zijn eerder organisch gegroeid vanuit een specifieke ideologisch geïnspireerde levensstijl.

Waarom dan post-ideologisch?

Een typologie is niet politiek. En je moet realistisch blijven. 90% van de bevolking wil helemaal geen leefruimte delen met zijn burens of elke zondagavond vergaderen over het beheer van het project. Dat zag je heel goed in de Kraftwerkprojecten in Zürich. Kraftwerk I kwam tot stand in de jaren 1980 als rechtstreeks gevolg van de ideologische krakersbeweging. Ondertussen heb je al Kraftwerk IV, dat trouwens helemaal niet meer in Zürich staat maar ver buiten de stad gebouwd is, waar de mentaliteit helemaal anders is. Nochtans zijn de typologische verschillen niet zo groot: je hebt er clusterflats, gedeelde buitenruimte en wasplaats, extra infrastructuur. Maar de bewoners hebben voor het project gekozen omdat het goedkoop en 'cool' is en omdat je er andere mensen leert kennen. Zo wordt de grootste clusterflat met 14 slaapkamers gehuurd door een consultancy bedrijf voor zijn tijdelijke medewerkers. Die bewoners blijven er een aantal maanden en zijn dan weer weg. De typologie is ideaal om in een nieuwe omgeving snel mensen te leren kennen, en niet eenzaam alleen thuis te zitten in een nieuwe stad. Maar het spreekt vanzelf dat die tijdelijke bewoners zich niet kunnen of willen engageren voor een collectief project op lange termijn. En dit maakt dat de typologie de ideologie overstijgt en op zichzelf kan staan. Dat is wat het voor mij interessant maakt.

Je zou kunnen zeggen dat goede cohousingprojecten niet afhankelijk zijn van hun architectuur, maar enkel van de manier waarop er ruimte geschapen is voor het programma. Dit werkt echter maar voor een beperkte duur. Van zodra de samenstelling van de bewoners verandert, werkt het project niet meer. Zoals Aldo Rossi al zei: je moet een goede 'vorm' ontwerpen, want het programma verandert toch. En dat maakt dat je architectuur toch steeds als een autonoom gegeven moet beschouwen.

Hoe kan je een collectieve ruimte wel ontwerpen? En welke rol speelt publieke ruimte voor een collectief project?

De sleutel voor een goed collectief project ligt in de verbinding tussen collectieve en publieke ruimte. Projecten waar de collectieve ruimtes, of toch een deel ervan, aansluiting vinden bij de context en zo de 'drempel' vormen voor het project, vind ik het meest interessant. Het Kalkbreite complex van Müller Sigrist Architekten is daarvan een goed voorbeeld. Uiteraard heb je daar een ideaal scenario: de site ligt heel centraal in Zürich, onder het gebouw ligt het tramdepot en je hebt er winkels, een cinema, ... Kortom, het is een hele stedelijke situatie waar het project perfect op inspeelt. Ook de Sargfabrik van BKK-2 in Wenen is hiervan een goede illustratie. Je hebt natuurlijk niet steeds dit soort randvoorwaarden, maar het is belangrijk dat je een verbinding kunt maken tussen het weefsel van het project en dat van de stad. In Zwitserland heb je in de meeste standaard appartementsgebouwen een gemeenschappelijk stuk kelder waar wasmachines staan. Een gedeelde wasplaats hoeft je dus al niet meer uit te vinden, die zit in de cultuur ingebakken. Het komt er nu op aan deze plek op een intelligente manier in te zetten. Als je die machines uit de kelder haalt naar de hal, krijg je meteen ook een heel andere stedelijke situatie.

Corporatieve projecten hebben een bijna hedonistische manier van betrachten van de ruimte. Je bent bereid om je private ruimte in te krimpen in ruil voor functies, een programma, dat je leven uitbundiger maakt zoals een sauna, een fitnessruimte, een zwembad of een atelier. Het gaat er niet om je eigen individuele noden te maximaliseren, maar om, in groep, de woonervaring en de levenskwaliteit te maximaliseren.

Programmatorisch hebben corporaties weinig verschillen met de typische 'gated communities' die je in de Verenigde Staten of in Londen vindt. Ook daar heb je een conciërge, een fitness studio, een bibliotheek en een zwembad. Het verschil is dat die gated communities net geen aansluiting zoeken bij hun omgeving, maar bewust een eiland vormen. Dat is voor elk collectief woningbouwproject de valkuil die je door intelligente architectuur moet kunnen omzeilen.

Naast Zürich ontwierp EM2N ook verschillende coöperatieve woongebouwen in Berlijn. Hoe legden jullie dit aan boord in een omgeving die deze traditie van coöperatieven niet heeft?

In 2015 wonnen we een wedstrijd voor een groot collectief woningbouwproject van 10.000 m² in de wijk Neukölln in Berlijn. De bouwheer is 'Stadt und Land Wohnbautengesellschaft', een belangrijke semi-publieke speler die groot werd nadat hij na de val van de muur in groten getale sociale woningen opkocht. Zij hadden helemaal geen ervaring met collectief wonen in de cohousing betekenis; dit werd voor de wedstrijd opgelegd door de een senatrice die de mosterd direct in Zwitserland was gaan halen. We zijn op dit moment in volle werffase, maar ik denk dat de bouwheer zich nog steeds afvraagt waar ze hier in godsnaam aan begonnen zijn! De opdracht bestond uit twee soorten van heel verschillende appartementen: veel kleine woningen van 45m², afgewisseld met heel grote woningen, clusterflats van zo'n 300 m². Om de woningen met elkaar te verbinden en meteen ook een collectieve buitenruimte te maken, ontwierpen we een *Laubengang*, een galerij per verdieping die uitgeeft op de binnenkoer. Daar is heel veel discussie aan voorafgegaan, want zo'n galerij wordt erg geassocieerd met sociale woningbouw en heeft een kwalijke reputatie. Wij maakten die galerij natuurlijk breed genoeg zodat het een plek wordt waar je met je burens een praatje kunt slaan en waar de kinderen kunnen spelen, een echte straat in de lucht. De clusterflats bestaan uit kleine studio's die allemaal hun eigen badkamer en keuken hebben, vevat in een groter appartement met collectieve leef- en kookruimte. Ik ben erg benieuwd hoe deze uiteindelijk verhuurd en gebruikt zullen worden. Ik veronderstel dat ze verhuurd worden aan groepen en een soort van zichzelf organiserende organismen zullen worden binnen het grote geheel van het project.

Ook in Zürich bouwden jullie al een soortgelijk project. Gaat het hier om de export van een typologie?

In Zürich leverden we twee jaar geleden Greencity op, een coöperatief project van bijna 15.000 m² in het noorden van de stad, op een onmogelijke smalle site die ingeklemd ligt tussen de spoorweg en een drukke invalsweg. Het masterplan werd gemaakt door Roger Diener. Het interessante aan dit verhaal is dat de site ontwikkeld werd door een private ontwikkelaar die gedwongen werd een deel van het project als sociale woningen te verhuren en collectieve ruimtes te integreren. We maakten ook hier een 'straat in de lucht', zij het niet als galerij, maar geïntegreerd op de derde verdieping van het gebouw. Op deze 'straat' zijn allerlei collectieve ruimtes geënt zoals een bibliotheek, gastenkamers, fitness ruimtes, ... Op de gelijkvloerse verdieping zitten een reeks commerciële functies. Verder is er een collectief dakterras. Inhammen in het bredere deel van dit spie-vormige gebouw zorgen voor voldoende licht en interessante schakelingen van de appartementen. Ook dit was een uitzonderlijk project dat op zich niet exporteerbaar is, maar het principe van de clusterflats is dat natuurlijk wel. Uiteindelijk zijn collectieve woonvormen overal mogelijk, of er nu een traditie in bestaat of niet, zolang je maar een groep mensen vindt die er zich achter wil scharen. Als je echter wil dat de Stad een drijvende kracht vormt achter dit soort projecten, dan heeft die slagkracht nodig. Zoals de Baselse stadsarchitect Hans Bernoulli 100 jaar geleden al zei: "Een stad of staat mag nooit zijn land verkopen. Nooit. Het is macht die je hebt om een plek te ontwikkelen, infrastructuur te bouwen, scholen, sociale huisvesting. Als je dit aan de private sector overlaat komt er niets van in huis."